

MISCELLANEA

dr Jerzy Prochwicz

Kętrzyn

STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI POLSKICH FORMACJI GRANICZNYCH II RZECZYPOSPOLITEJ I PRL

Artykuł ten jest próbą oceny stanu badań poświęconych dziejom formacji granicznych z lat 1918-1939 oraz 1945-1991, jak też przeglądu problemów i zagadnień szczegółowych, które w moim przekonaniu albo wymagają opracowania, albo też należałoby na nie spojrzeć pod nieco innym kątem. Przy tej próbie oceny niebagatelne znaczenie ma stan wiedzy na temat prowadzonych badań i ich wyników przez poszczególne ośrodki akademickie, jak i badania prowadzone poza nimi. Niestety, z wielu względów, chociażby z uwagi na niedostatki informacji z rynku wydawniczego jak też z ośrodków akademickich, brak jest pełnej informacji na temat wszystkich pozycji, które się ostatnio ukazały.

Przykładem są tu m.in. wydawnictwa uczelniane, muzeów, archiwów krajowych i zagranicznych, których nie sposób śledzić systematycznie. Tymczasem na łamach tych periodyków znajdują się często bardzo wartościowe przyczynki, artykuły naukowe czy materiały źródłowe. Przykładem ilustrującym ten stan rzeczy w odniesieniu do wydawnictw uczelnianych jest np. wydawany przez Centrum Szkolenia Straży Granicznej w Kętrzynie biuletyn „Problemy Ochrony Granic”, przez Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie biuletyn „Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” czy też wydawane przez Wyższą Szkołę Oficerską im. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu „Zeszyty Naukowe WSO im. T. Kościuszki”.

Wśród wydawnictw archiwów krajowych, na uwagę zasługuje m.in. „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”¹, „Szkice Archiwalno-Historyczne”² oraz „Teki Archiwalne. Seria nowa”³. Spośród periody-

¹ Wydawany przez Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie.

² Wydawane przez Archiwum Państwowe w Katowicach.

³ Wydawane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych „Teki Archiwalne. Seria nowa.”

ków ukazujących się poza granicami kraju wydawanych przez archiwa i muzea na uwagę zasługują m.in. „Zeszyty Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie”. Wśród wydawnictw muzealnych w kraju na uwagę zasługują m.in. „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska” w Białymstoku.

Znaczną rolę w poznawaniu dziejów formacji granicznych odgrywają także periodyki takie jak: „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”⁴, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”⁵, „Przegląd Morski”⁶ czy też „Mars”⁷. Zasygnalizowane tu periodyki nie wyczerpują literatury przedmiotu, lecz w moim przekonaniu są one jednymi z najważniejszych dla badacza dziejów formacji granicznych.

Jednak najważniejszą rolę w badaniach nad dziejami formacji granicznych II Rzeczypospolitej i PRL odgrywają ośrodki akademickie, wśród których do wyróżniających się należą m.in. Gdańsk⁸, Poznań⁹, Warszawa, Toruń, Białystok, Łódź, Olsztyn i Słupsk¹⁰, w których po-

⁴ Wydawany przez Polską Akademię Nauk.

⁵ Ukazujący się do 2000 r. pod nazwą „Wojskowy Przegląd Historyczny”. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” wydawany jest przez Ministerstwo Obrony Narodowej.

⁶ Wydawany przez Dowództwo Marynarki Wojennej.

⁷ Wydawany przez Komisję Historyczną byłego Sztabu Głównego w Londynie.

⁸ Przykładowo: Z. Dziubiński, *Ochrona granicy państwowej przez Wojska Ochrony Pogranicza na terenie województwa gdańskiego w latach 1945-1948*, Gdańsk 1968, maszynopis; G. Goryński, *Organizacja ochrony morskiej granicy Polski przez Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1965*, Gdańsk 1998, maszynopis.

⁹ Przykładowo: E. Bielicz, *Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza w okresie XX-lecia międzywojennego*, Poznań 1968, maszynopis; F. Biernat, *Korpus Ochrony Pogranicza, jego powstanie i działalność w latach 1924-1939*, Poznań 1975, maszynopis oraz Z. Czech, *Organizacja i zadania Korpusu Ochrony Pogranicza 1914-1939*, Poznań (b.d.), maszynopis.

¹⁰ Przykł.: G. Malinowski, *Działalność dydaktyczno-wychowawcza w Centrum Szkolenia Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1980-1986*, Warszawa 1988, maszyn.; Z. Podraża, *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924-1939 (w świetle archiwów własnych)*, Warszawa 1961, maszyn.; S. Piłaciński, *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924-1939*, Warszawa 1967, maszyn.; A. Błażej, *Ochrona granicy zachodniej PRL w latach 1945-1956*, Warszawa 1987, maszyn.; J. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 r.*, Warszawa 1997, maszyn.; H. Łach, *Działalność oświatowo-wychowawcza i kulturalna Korpusu Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2001, maszynopis. Przykł.: L. Grochowski, *Walka Straży Granicznej z przestępczością*

wstało wiele interesujących prac poświęconych KOP, Straży Granicznej i Wojskom Ochrony Pogranicza, czego wyrazem są m.in. nie publikowane opracowania znajdujące się w bibliotekach uczelnianych.

Należy w tym miejscu wspomnieć o znaczącym dorobku w badaniach nad formacjami granicznymi nie istniejącego już Wojskowego Instytutu Historycznego, w którym to zwłaszcza po przemianach społeczno-politycznych w latach dziewięćdziesiątych XX w. podjęto szereg ambitnych badań nad formacjami granicznymi oraz ich dziejami.

Znaczący dorobek w prowadzonych badaniach przynoszą także konferencje naukowe zorganizowane na przestrzeni ostatnich 11 lat między innymi w Białymstoku¹¹, Kętrzynie¹², Koszalinie¹³, Lubli-

gospodarczą na północno-wschodniej granicy państwa polskiego w latach 1928-1939, Toruń 1981, maszyn. Przykł.: M. Borowicki, *Organizacja i zasady działania Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924-1939*, Białystok 1997, maszyn. M. Góryński, *Granica polsko-niemiecka na odcinku Prus Wschodnich w latach 1918-1939*, Białystok 1999, maszyn. J. Frąckiewicz, *Brygada KOP „Podole” w walce z Armią Czerwoną w 1939 roku*, Białystok 2002, maszyn. Przykł.: L. Sawoniewski, *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1924-1939*, Łódź 1974, maszyn. Przykł.: P. Szczepaniak, *Działalność kulturalno-oświatowa Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1936-1939*, Olsztyn 1992, maszyn.; P. Borejsza, *Oficerowie sztabowi Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Olsztyn 1992, maszyn.; K. Mąkosza, *Działalność kulturalno-oświatowa i wychowawcza Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924-1935*, Olsztyn 1992, maszyn.; A. Świątecka, *Korpus Ochrony Pogranicza w walce z przemysłem na pograniczu wschodnim w latach 1935-1938*, Olsztyn 1992, maszyn.; P. Piątek, *Korpus Ochrony Pogranicza przed wybuchem drugiej wojny światowej*, Olsztyn 1999, maszyn.; M. Baniewicz, *Śląski Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej w latach 1928-1939*, Olsztyn 2000, maszyn. Przykł.: A. Buksa, *Organizacja i działalność Korpusu Ochrony Pogranicza*, Słupsk 1999, maszyn.; A. Polak, *Wojska Ochrony Wybrzeża w Polsce w latach 1920-1967*, Słupsk 1998, maszyn.; M. Motyka, *Organizacja, struktura i funkcjonowanie służby wywiadowczej Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1924-1939*, Słupsk 1999, maszyn.

¹¹ Konferencja zorganizowana przez Muzeum Wojska w Białymstoku 8.05.2003 r. nosiła nazwę „O niepodległą i granice”.

¹² Pierwszą poświęconą ochronie granic państwa w końcu XX wieku zorganizowało CS SG w dn. 7-8.09.1992 r.; następną poświęconą „70-leciu powołania Korpusu Ochrony Pogranicza” zorganizowano w dn. 15-16.11.1994 r. w Kętrzynie; kolejną w dn. 5-6.06.2003 r. poświęconą „80-leciu powołania Korpusu Ochrony Pogranicza” przypadającej w 2004 r.

¹³ Kontynuacją niejako zapoczątkowanej konferencji w Kętrzynie była zorganizowana w Koszalinie przez COS SG wraz z Wydziałem Ekonomii i Zarządzania Politechniki Ko-

nie¹⁴ i Piotrkowie Trybunalskim¹⁵. Jednakże decydujące znaczenie dla badań mają publikacje, których stosunkowo znaczna liczba zwłaszcza po 1989 r. zmusza do przedstawienia tylko tych, które w zasadniczy sposób wpłynęły na znajomość dziejów formacji granicznych II Rzeczypospolitej i PRL. Wśród nich najcenniejsze są tu opracowania syntetyczne, zawierają bowiem uogólnienia wcześniejszych (zazwyczaj rozproszonych) badań monograficznych oraz podają najnowszą literaturę i źródła.

Znaczącą rolę w badaniach nad dziejami formacji granicznych II Rzeczypospolitej i PRL odegrał prof. dr hab. Henryk Dominiczak, którego prace stanowią w wielu zagadnieniach podstawową literaturę przedmiotu. Praca H. Dominiczaka pt. *Granica polsko-niemiecka 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych*¹⁶ wydana w 1975 r. to pierwsze opracowanie w sposób całościowy ujmujące zagadnienia związane z dziejami formacji granicznych II Rzeczypospolitej na granicach północnych, zachodnich i południowych.

Warto dodać, że podobne opracowanie tegoż autora odnoszące się do granicy wschodniej pt. *Ochrona granicy wschodniej w latach 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych* ukazało się dopiero w 1983 r. w liczbie 450 egzemplarzy z nadrukiem „Do użytku wewnętrznego”¹⁷. Także jego prace poświęcone WOP pt. *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948* (wydana w 1971 r.) oraz *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza* (wydana w 1985 r.) uzupełnione pracami odnoszącymi się do ochrony granic w latach 1945-1950 Jana Ławskiego¹⁸ i Hen-

szalińskiej w dn. 15-16.12.1999 r. konferencja „Z dziejów polskich formacji granicznych II Rzeczypospolitej.

¹⁴ Konferencja zorganizowana przez Departament Systemu Obronnego MON 24.05.2001 pod nazwą „Wschodnia granica Polski. Przeszłość i teraźniejszość”.

¹⁵ Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Polski wrzesień 1939 – wojna na dwa fronty” zorganizowana przez Instytut Historii (Filia w Piotrkowie Trybunalskim) Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach 9-10.09.1999.

¹⁶ H. Dominiczak, *Granica polsko-niemiecka 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych*, Warszawa 1975.

¹⁷ Wydanie ogólnodostępne, poprawione i uzupełnione ukazało się w roku 1992.

¹⁸ J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974.

ryka Kuli¹⁹ stanowiły i stanowią jak dotąd podstawową literaturę przedmiotu.

Podsumowaniem dotychczasowego dorobku H. Dominiczaka w zakresie badań nad formacjami granicznymi jest wydane w 1997 r. dzieło pt. *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów (966-1996)*.

Zachodzące zmiany polityczne, a przede wszystkim łatwiejszy dostęp do archiwów tak krajowych jak i zagranicznych, zaowocowały pracami dotyczącymi różnorodnej tematyki związanej z dziejami formacji granicznych. I tak w 1994 r. została wydana praca H. Kuli pt. *Straż Graniczna 1928-1939*, która przedstawiła w miarę syntetyczny obraz tej formacji²⁰.

W latach następnych głównie wysiłkiem prof. dr hab. Bogusława Polaka przy współpracy Archiwum Straży Granicznej w Kętrzynie²¹ zostały wydane w Koszalinie prace pt. *Polskie formacje graniczne. Straż Graniczna 1918-1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł*, t. 1, wstęp, wybór i opracowanie B. Polak, Koszalin 1999 oraz *Polskie formacje graniczne. Straż Graniczna 1928-1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł*, t. 2, wstęp, wybór i oprac. M. Jabłonowski, B. Polak, Koszalin 1999. W serii wydawniczej „O Niepodległą i granice” pod kierownictwem prof. dr hab. Marka Jabłonowskiego zostały wydane materiały źródłowe pt. *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939. Wybór dokumentów*, opracowanie, wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, B. Polak, J. Prochwicz, Warszawa-Pułtusk 2001. Praca ta oparta przede wszystkim na zasobie Archiwum Straży Granicznej ze względu na zawarte w niej dokumenty archiwalne okazała się wielce przydatna w poznawaniu dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza. Cenny materiał na temat dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza w wojnie obronnej 1939 r. zawiera praca Jerzego Prochwicza wydana w 2003 r. pt.

¹⁹ H. Kula, *Granica morska 1945-1950*, Warszawa 1979.

²⁰ Inną pracą związaną także z dziejami Straży Granicznej II Rzeczypospolitej jest opracowanie H. Kuli pt. *Gdańska dziura celna. Polscy inspektorzy celni w Wolnym Mieście Gdańsku 1920-1939*, Gdańsk 1999.

²¹ Od 18.04.2000 r. Archiwum Straży Granicznej mieści się w Szczecinie.

Formacje KOP w 1939 roku, która jest jak dotąd najpełniejszą monografią tej formacji w walkach kampanii wrześniowej.

Niezmiernie cennym uzupełnieniem badań nad dziejami KOP jest pionierskie opracowanie dotyczące działalności wywiadu KOP Marka Jabłonowskiego i Jerzego Prochwicza pt. *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2003/2004 oparte przede wszystkim na materiałach źródłowych przechowywanych w Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Omawianie kierunków badań i ich wyników podjętych po 1989 r. rozpocznę od wyrażenia przekonania, że w ostatniej dekadzie wyraźnie zwiększyło się zainteresowanie historią formacji granicznych okresu II Rzeczypospolitej zwłaszcza KOP; przynajmniej tak wynika z porównania badań nad innymi formacjami granicznymi np. nad Strażą Graniczną i Wojskami Ochrony Pogranicza. Powyższa ocena dotyczy wyłącznie liczby publikacji, nie zaś ważności podejmowanych tematów i wartości prezentowanych osiągnięć badawczych.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na pojawienie się licznych opracowań i artykułów, które sygnalizują ten wyraźny wzrost zainteresowań aczkolwiek w zdecydowanej większości poświęconych KOP. Tematyka opracowań i artykułów, które ukazały się w drukach zwartych i na łamach czasopism, jest bardzo szeroka poczynając od takich kwestii jak kształtowanie się formacji granicznych (badania m.in., Henryka Dominiczaka²², Marka Jabłonowskiego²³, Henryka Kuli²⁴, Bogusława Pola-ka²⁵, Jerzego Prochwicza²⁶ i innych), po zagadnienia związane z udziałem

²² Poprawiona publikacja H. Dominiczaka pt. *Ochrona granicy wschodniej w latach 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych*, która ukazała się pierwotnie w 1983 r. Ponowne wydanie w 1992 r.

²³ M. Jabłonowski, *Formacja Specjalna Korpus Ochrony pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2002/2003.

²⁴ H. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928-1939*, Warszawa 1994.

²⁵ Przykładowo: *Z dziejów polskich formacji granicznych 1918-1939*, cz. II, Studia i Materiały, Koszalin 2002.

²⁶ J. Prochwicz, *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2003; J. Prochwicz, *Straż Graniczna 1928-1939*, „Problemy Ochrony Granic”, Biuletyn CS SG nr 8, Kętrzyn 1998, s. 155-160.

w wojnie obronnej 1939 r. (badania m.in., Czesława Grzelaka²⁷, Janusza Pomorskiego²⁸, Jerzego Prochwicza²⁹, Zbigniewa Pruskiego³⁰, Ryszarda Szawłowskiego³¹, Wojciecha Włodarkiewicza³² i innych) aż po jakże istotne dla poznania działalności wywiadowczej KOP (badania m.in., Henryka Ćwięka³³, Marka Jabłonowskiego³⁴, Andrzeja Pepłońskiego³⁵, Jerzego Prochwicza³⁶ i innych).

Wyniki prowadzonych badań nie tylko są cennym zwłaszcza w odniesieniu do KOP uzupełnieniem wiedzy o formacjach granicznych II Rzeczypospolitej, ale – o czym niżej – wpływają na metodykę studiów nad historią pozostałych formacji.

W tym kontekście za szczególnie ważne uważam podjęcie szeroko zakrojonych badań nad dziejami formacji granicznych z lat 1918-1924, Straży Granicznej 1928-1939 oraz Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) i to nie tylko ze względu na występujące niedociągnięcia w dotychczasowych opracowaniach o WOP, ale też ze względu na wysoce delikatnie rzecz mówiąc niemerytoryczną ocenę całokształtu ich działalności w latach dziewięćdziesiątych XX w. przez ówczesne zmieniające się co chwilę organa kierownicze Straży Granicznej³⁷.

²⁷ Przykładowo: Cz. Grzelak, *Kresy w czerwieni, Warszawa 1998 oraz Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, Warszawa 1999.

²⁸ J. Pomorski, *Korpus Ochrony Pogranicza w obronie Rzeczypospolitej 1924-1939, Pruszków 1998*. Praca ta nie spełnia jednak wymogów stawianych pracom o charakterze naukowym.

²⁹ J. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Warszawa 2003.

³⁰ Z. Pruski, *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920-1939*, Pszasznysz 2000.

³¹ Przykładowo: K. Liszewski (Ryszard Szawłowski), *Wojna polsko-sowiecka 1939*, Londyn 1988.

³² W. Włodarkiewicz, *Przedmoście rumuńskie 1939*, Warszawa 2001.

³³ H. Ćwięk, *Działalność wywiadu sowieckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych*, Warszawa 1995.

³⁴ M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2003/2004.

³⁵ A. Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939, Warszawa 1996 oraz Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.

³⁶ M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad KOP*, Warszawa 2004.

³⁷ W latach 1991-2000 Straż Graniczna miała 6 komendantów głównych.

Pilnym jest też podjęcie badań nad dziejami formacji granicznych z lat 1918-1924, bowiem wiedza na ich temat jest wciąż pełna luk, by nie powiedzieć fragmentaryczna. Dobitym przykładem ilustrującym ten stan rzeczy są dzieje Policji Państwowej w ochronie granicy wschodniej, gdzie poza stosunkowo bardzo skromnymi informacjami zawartymi w pracy H. Dominiczaka pt. *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939* (s. 94-101) oraz przyczynkowymi artykułami Jerzego Prochwicza i Andrzeja Peplńskiego³⁸ brak jest jakiegokolwiek szerszego opracowania.

Ponadto uważam za celowe wprowadzenie w obręb badań nad dziejami formacji granicznych szeroko rozumianych zagadnień prawnych i narodowościowych. O ile bowiem dotychczasowe badania koncentrowały się na zagadnieniach z grubsza poświęconych organizacji i formom działania formacji granicznych, to relacje omawiające ich społeczno-prawne aspekty jak i narodowościowe pozostawały na uboczu.

Właśnie zwrócenie uwagi na tę problematykę, wydaje mi się jednym z najbardziej ważnych postulatów badawczych. Rozwijanie tych kierunków badań uznać należy więc za bardzo pożądane zwłaszcza w kontekście badań nad mniejszościami narodowymi w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej.

Do kwestii omawianych w sposób niepełny, a nawet zupełnie pominiętych, zaliczyłbym przede wszystkim relacje pomiędzy formacjami granicznymi a instytucjami prawnoustrojowymi. Niedostatek tych badań jest szczególnie widoczny w odniesieniu do wszystkich formacji granicznych tak istniejących w II Rzeczypospolitej, jak i w PRL.

Pośród innych niedostatków badań wskazać można na zaskakująco słabe zainteresowanie biografistyką postaci ważnych dla formacji granicznych zarówno z okresu II Rzeczypospolitej, jak i PRL. O ile ukazały się opracowania dotyczące postaci związanych z KOP, to już zupełnie brak opracowań dotyczących ważnych postaci pozostałych formacji granicznych tak z okresu II Rzeczypospolitej, jak i PRL.

³⁸ J. Prochwicz, A. Peplński, *Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923-1924*, „Przegląd Policyjny” nr 1 (23) Szczytno 1991, s. 60-68; J. Prochwicz, A. Peplński, *Policja Państwowa na granicy wschodniej*, „Przegląd Policyjny” nr 2 (24), Szczytno 1991, s. 135-139.

Przykładem może być tu płk Alfred Małyszko, organizator pierwszych formacji granicznych II Rzeczypospolitej, czy też gen. bryg. Gwidon Czerwiński organizator i pierwszy dowódca Wojsk Ochrony Pogranicza formacji powstałej 13 września 1945 r.

Powstałe jak dotąd opracowania nie wyczerpują bowiem tego zagadnienia tym bardziej, że część z nich to opracowania sensu strico informacyjne poświęcone pierwszemu dowódcy KOP gen. dyw. Henrykowi Minkiewiczowi autorstwa Tadeusza Radziwonicza³⁹, czy też Krzysztofa Filipowa poświęcone gen. bryg. Nikodemowi Sulikowi⁴⁰. Jedyłą postacią, która doczekała się stosunkowo wyczerpującej biografii jest ostatni dowódca KOP gen. bryg. Wilhelm Orlik-Rückemann autorstwa Andrzeja Karlisza⁴¹.

Polem badawczym właściwie nietkniętym poza nielicznymi artykułami ks. dr Zbigniewa Kępy⁴² i Jerzego Prochwicza⁴³ jest działalność duszpasterska wśród formacji granicznych II Rzeczypospolitej oraz jej oddziaływanie na wychowanie etyczne żołnierza i funkcjonariusza formacji granicznych.

Innym nie mniej ważnym zagadnieniem pomijanym w dotychczasowych badaniach nad dziejami formacji granicznych jest prawie zupełny brak badań nad poniesionymi stratami ludzkimi formacji granicznych w latach 1918-1939 oraz w latach 1945-1948. Nie wyczerpuje bowiem tego zagadnienia praca Mirosława Jana Rubasa pt. *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych* wydana w 2000 r., zawierająca zbyt wiele uproszczeń, błędów merytorycznych, w wyniku których praca ta nie może stanowić podstawy do ocen wielkości strat Straży Granicznej i

³⁹ T. Radziwonowicz, *General Henryk Minkiewicz*, Białystok 1994.

⁴⁰ K. Filipow, *General Nikodem Sulik*, Białystok 1996.

⁴¹ A. Karlisz, *Na straży Wschodnich Rubieży. Biografia ostatniego dowódcy KOP gen. bryg. Wilhelma Orlik-Rückemann (1894-1986)*, Warszawa 1999.

⁴² Przykładowo: Z. Kępa, *Duszpasterstwo batalionu szkolnego KOP w Osowcu*, „Problemy Ochrony Granic”, Biuletyn nr 9, Kętrzyn 1999. Z. Kępa, *Powinności moralne żołnierza KOP według Dziesięciu przykazań żołnierza polskiego z 1933 roku*, „Problemy Ochrony Granic”, Biuletyn nr 17, Kętrzyn 2001.

⁴³ Przykładowo: J. Prochwicz, *Problematyka etyczna w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej*, „Problemy Ochrony Granic”, Biuletyn nr 18, Kętrzyn 2001.

KOP poniesionych w wyniku działań wojennych we wrześniu 1939 r. i represji organów ZSRR.

Kończąc zdaję sobie sprawę, iż treść artykułu nie wyczerpuje jego tematu, nie uwzględnia bowiem ona wyników badań wydanych poza granicami kraju, jak też wydanych publikacji w okresie międzywojennym. Niemniej sadzę, iż treść artykułu jest istotnym przyczynkiem pozwalającym na orientację o podjętych kierunkach badań i ich wynikach oraz o występujących obszarach badawczych stosunkowo słabo zbadanych lub w ogóle nie poruszanych.

Prochwicz Jerzy; Stan badań nad dziejami polskich formacji granicznych II Rzeczypospolitej i PRL, w: *Problemy Ochrony Granic*. Biuletyn nr 28 (2004), s. 103 – 112.